

MEZOPOTAMYA-ORTA ASYA VE ANADOLU EKSENİNDE İLKEL TOPLUMLARDAN SELÇUKLULARA ANAERKİL KÜLTÜR

Gül ERBAY ASLITÜRK ¹, Canan DİKYAR²

ÖZ

Araştırmanın amacı, Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu ekseninde anaerkil toplum yapısını kültür tarihi çerçevesinde derinlemesine incelemek ve değerlendirmektir. Mezopotamya’da ilkel toplumlardan Bizans dönemine kadar, Orta Asya’da ise Türklerin eski inancı olan Şamanizm inancı ile başlanarak Anadolu Selçuklu Dönemine kadar olan süreçte anaerkil toplum yapısının izleri araştırılmıştır. Kadın insanlık için soyun devamlılığında zincirin taşıyıcı halkasıdır. Bu nedenle kadının geçmişteki yerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Geçmişteki toplumlarda kadının yerinin ve etkinliğinin iyi bilinmesi, günümüz toplumunda kadının modern sosyal yapı içerisindeki yerinin daha iyi anlaşılmasına ışık tutabilir. Araştırma analiz edilirken dinler tarihi, arkeoloji, sanat tarihi ve diğer disiplinlerden yararlanılmış ve içerik analizine başvurulmuştur. Araştırmanın sonuçları değerlendirilirken Mezopotamya, Orta Asya ve Anadolu çerçevesinde anaerkil kültür sırasıyla kadına verilen değer, kadının yönetimdeki yeri, askeri alanda kadın, inanç, evlilik ve cinsiyet ayrımcılığı, kadının anne rolü, boşanma ve miras, güzellik ve eğlence başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplum, kültür, anaerkil, kadın.

¹Yrd. Doç. Dr., Sanat Tarihçi, Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, gerbay(at)adu.edu.tr

² Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, canandikyar(at)hotmail.com

MATRIARCHAL CULTURE FROM PRIMITIVE SOCIETIES TO SELJUKS IN REGIONS OF MESOPOTAMIA, MIDDLE ASIA AND ANATOLIA

ABSTRACT

The aim of this research is to examine and evaluate indepth the structure of matriarchal society in respect to cultural history from primitive societies to Seljuks in regions of Mesopotamia, Middle Asia and Anatolia. From primitive societies to the Byzantine period in Mesopotamia; from Shamanism - the archaic religion of the Turks – to Seljuks in Anatolia were researched for traces of matriarchal society structure. The female is the link of the chain we call survival and continuation of humankind through descentans. Therefore her role in history must be understood well. To understand the role and activities of women in past societies can shed better light in understanding the women's role in today's modern social structure. During this research, diciplenes from archeology, history of religion, art history and etc. were utilized for anlysis of content. The value placed on women, women's role in governance, military role, belief, marriage, gender discrimination, motherhood, divorce, inheritance, beauty and entertainment are topics in evaluating the results of this research, which covered matriarchal culture in Mesopotamia, Middle Asia and Anatolia.

Key Words: Society, culture, matriarchal, woman.

Erbay Aslıtürk, Gül; Aydın, Canan. "Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Toplumlardan Selçuklulara Anaerkil Kültür", *ulakbilge* 5. 11 (2017): 589-620

Erbay Aslıtürk, G.; Aydın, C. (2017). "Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Toplumlardan Selçuklulara Anaerkil Kültür", *ulakbilge*, 5 (11), s.589-620.

Giriş: Mezopotamya ve Anadolu’da Anaerkil Kültürün Tarihsel Gelişimi

İlkel toplumlarda kadının doğurganlığı, çocuğun büyütülmesi nedenleriyle evden erkekler gibi çok fazla uzaklaşmaması ve evin yakın çevresinden eve yiyecek toplayarak getirmesi kadının saygınlığını arttırmıştır. Çiftçiliğe geçildiği dönemde toprağın ekip biçilmesiyle birlikte kadın toprağa benzetilmiş ve daha da değer kazanmıştır. Kadın aynı toprak gibi üreticidir. Çünkü kadın nasıl topraktan bir mahsul elde ediliyorsa kadın da doğurarak soyun devamlılığını sağlamaktadır. Tabiat şartlarından dolayı erkeğin bu dönemde avcılık ile yiyecek getirmesi her zaman mümkün olmadığından erkek biraz daha geri plana itilmiştir. Doğan çocuğun soyunun kimden geldiği ile ilgili olarak ise, evden uzun süre uzak kaldığı için erkeğe değil, kadına bağlanmıştır (Kaya, 2002: 49). Ayrıca soy ile ilgili olarak ilk dönemlerde insanlar kadının üretimde aktif bir role sahip olmasıyla ve soyun anadan çocuğa geçtiği düşüncesiyle birlikte ana hukukuna bağlı olarak bir toplumsal yaşam sürdürmüştür (Erdem ve Sayılğan, 2011: 101). Fromm (2004)’a göre ilkel toplumlarda, anaerkil olarak ifade edilen toplum yapısı çerçevesinde kadının kurucu, hayatın merkezinde, sosyal ilişkilerin gelişmesinde şekillendirici bir rolü vardır. Daha çok toplumun faaliyet biçimi şeklinde de ifade edilebilmektedir (Tekin, 2009: 17). Tarih öncesi dönemde ana tanrıça kültlerinden yola çıkılarak özgün insan toplumunun anaerkil olduğu fakat yakın zamanda ataerkilliğe geçişin olduğu düşünülmektedir (Sümer, 2007: 24). İnsanlar on binlerce yıl anaerkil toplumsal sistem içerisinde eşitlikçi bir toplum yapısında yaşamışlardır (Erdem ve Sayılğan, 2011: 102). Fakat ilkel toplumlarda anaerkil bir yapının var olduğu düşünülmektedir çünkü bazı araştırmacılar anaerkil bir yapının hiç olmadığını da iddia etmektedirler (Kaya, 2002: 49). Söz konusu ne olursa olsun tarih kadınların erkekler kadar değerli olduğu düşüncesinin arkasında durmakta ve toplumun gelişiminde kadınların rolünü vurgulamaktadır (Muhammethacı, 1997: 713).

Neolitik dönemde ilk olarak Konya Çatalhöyük olmak üzere, Burdur Hacılar, Karaman Can Hasan gibi kazı merkezlerinde iç duvar fresklerinde kadın figürleri ve dolgun vücutlu kadın heykelcikleri elde edilmiştir (Karasu, 2006: 47). Çatalhöyük ve Höyücek gibi merkezler aracılığı ile Neolitik Çağ’da inanç sisteminin ana tanrıça formuna büründüğü ve tanrıça üretken, doğuran, bereket veren, koruyucu gibi özellikleri ile tapınılmıştır. Anadolu’da ve Ön Asya’daki ana tanrıça inancı çok güçlü olduğu için güçlü kadınların yönetici statüsünde görülmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir (Erdoğan, 2015: 15).

Tarih Kalkolitik Çağ’ın sonlarına doğru geldiğinde Sümerler Güney Mezopotamya’ya gelmişlerdir. Burada Uruk (Varka) adı verilen yere yerleşmişlerdir. Sümerlerin buraya nereden gelip yerleştikleri konusu halen tartışmalı bir konudur.

Asya kökenli bir halk oldukları düşünülmektedir. Ayrıca eklemeli bir dil konuştukları bilinmektedir. Kurmuş oldukları kent devletlerinde siyasal, toplumsal, ekonomik yaşam kentin baş tanrısına adanarak tapınak çevresinde toplanmaktadır (Ayvazoğlu, Kırmızı ve Köse, 2008: 52). Sümer mitolojisinde (Kramer, 2001: 83) kadının üretkenliği ile ilgili bilgiler ve kadın tanrıçalara yer verilirken Sümer kaynaklarında anaerkil bir yapı üzerinde çok fazla durulmadığı görülmektedir. Çünkü Sümerler’de ataerkil bir toplum yapısı hâkimdir. Ailenin reisi kocadır. Koca, gelinin ailesi ile bir anlaşma yaparak akrabalar ile kölelerinden oluşan bir evin reisliğini yapar. Sümer kadınları diğer toplumlardaki ve yakın doğudaki hemcinsleri kadar geri plana atılmış durumda görülmemektedir. Tanrılar ile ilgili hikâyelerden anlaşıldığı kadarıyla Sümerlerde dişi cinsin gücünün var olduğu bir toplum yapısı olduğu düşünülmektedir (Roberts, 2014: 50). Sümerlerde sayısı binleri bulan tanrılar panteonu oluşturulmuştur. Çünkü Sümerler karşılaşmış oldukları bütün nesneleri tanrılar ile ilişkilendirmişlerdir. Tanrılar görev ve özelliklerine göre sınıflandırmış ve hiyerarşik olarak ayrıştırılmıştır (Altuncu, 2014: 118). Sümerlerdeki kanunlar kendilerinden sonraki dönemlerde de izler bırakmıştır. Örneğin genellikle kadınlar ile ilişkilendirilen tutku konusunu ele alan ilk topluluk Sümerlerdir. Kadınlara Sümerler’de önemli haklar verilmiştir. Bir kadın kesinlikle bir köle olarak nitelendirilmemekle beraber özgür bir adamın çocuğunu taşıyan bir köle kadın bile bazı haklara sahiptir. Kadınların da erkekler gibi boşanma hakkı vardır. Boşanma hakkının erkeğe verilmesine rağmen kadına mahkemeye verme yetkisi tanınmıştır. Boşanmadan sonra erkekler gibi eşit hak sahibi olmayı ümit edebilmektedirler. Evlenme sözleşmesinde boşanma durumunda kocanın kadına vermesi gereken tazminat şartı yer almaktadır (Özsoy, 2005: 2; Roberts, 2014: 50). Bir kadının yapmış olduğu zinanın cezası ölümken aynı ceza kocası için geçerli değilse bile bu durum miras konusundaki endişelere neden olmaktadır. Mezopotamya kanunlarına göre bekâret önemli bir yere sahiptir. Kadınlara peçe takılmaya başlanmıştır (Roberts, 2014: 50). Dikmen (1983: 15)’e göre Sümerlerde eğer bir kadın kocasına “sen benim kocam değilsin” ifadesini kullanırsa bunu söyleyen kadın nehre atılarak cezalandırılmaktadır. Sümerlerde kadın hayatı ve iradesinin önemsenmediği ve erkeğin çok daha kolay bağışlandığı bir toplum söz konusudur. Çığ (2006: 19)’a göre Sümer kanunlarında eğer kısır bir kadının kocasına vermiş olduğu cariyeye bir çocuk doğurursa, hanımına karşı büyüklük taslayamaz ve eğer bunu yapmaya kalkışırsa da cezalandırılmaktadır (Gülmez, 2011: 24). Kadınlar Sümerlerde hiçbir zaman yönetici konumuna gelememişler ve yasa yapıcı olamamışlardır (İzgi ve Akdeniz, 2011:7). Sümerlerde kadınların önemli hakları vardır ve tek kadınla evlilik (monogami) esas olarak alınmaktadır. Eğer kadının çocuğu olmazsa o zaman erkek ikinci bir eş alabilmektedir (Özsoy, 2005: 2). Fakat bazı kaynaklarda Sümerlerde çoklu evlilik (poligami) veya çok karılılık (poligini) sık görüldüğü düşüncesine rastlamak mümkündür (Akdemir, Karaoğlu ve Karakaş, 2009: 123).

M.Ö. 20. yüzyılın sonlarına doğru Asurlular Anadolu'daki "Karum" adı verilen ticaret merkezlerini kurmuşlardır. Asurların yerli şehir devletleri krallarının üzerinde siyasi, askeri ve yönetsel açıdan etkisinin olmadığı düşünülmektedir. Yerli krallar ile yapmış oldukları anlaşmalara bağlı olarak ticaretlerini sürdürdükleri bilinmektedir (Ayvazoglu, Kırmızı ve Köse, 2008: 54-55). Karum belgelerine göre buradaki tüccarların eşleri Asur'da en başta dokumacılık işlerinde olmak üzere çeşitli mallar üretmenin yanı sıra üretmiş oldukları malları pazarlamışlardır. Asur'daki her türlü ticari veya hukuki işleri yürütmüşlerdir. Ayrıca kocalarının gelir-giderlerini yakından takip etmişlerdir (Karasu, 2006: 45). Asur Ticaret Kolonileri Çağı, tüccarların Anadolu'ya gelişlerine göre erken dönem (ilk kuşak) ve ikinci kuşak olarak ikiye ayırmak mümkündür. İlk kuşak daha çok erkekler ve onların yardımcılarının oluşmaktadır. İkinci kuşak tüccarların karıları ve diğer aile fertleri oluşturmaktadır. Uzun süreli Asur'dan ayrı kalan tüccarlar burada yerli kızlarla evlenmişler ve zamanla iki kadınla evlilik uygulamasını kabul etmişlerdir (Mandacı, 2015: 82; Şahin ve Hasdemir, 2015: 146). Orta Asur kanunlarına göre kadınların örtünme şartı vardır. İster evli olsun ister dul olsun dışarıya çıktıkları zaman Asurlu kadınlar başlarını örtmek zorundadırlar. Köle kadınlar ise efendileri ile birlikte dışarıya çıktıkları zaman mutlaka başlarını örtmek mecburiyeti vardır. Yalnızca evlenmemiş kadın başını örtmez. Örtü bir kadının evli ya da özgür bir erkeğe bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bekârların, fahişelerin ve kadın kölelerin (yanında efendisi olmadan dışarıya çıkan) örtünmesi yasaktır. Yine bu kanunlara göre eğer kadın hırsızlık yaparsa cezasını kocası vermektedir. Eğer koca karısının kulağını kesmezse kölenin de kulağı kesilmez. Buradaki amaç özgür olan bir kadının cezalandırılmaması için fırsat yaratmaktır. Amaç köle kadının kurtarılması değil özgür kadının kurtarılmasıdır (Kılıç ve Mutlu, 2013: 288; Öz, 2015: 242). Asurlu tüccarların düzenledikleri vasiyetnamelerin en önemli özelliği hanımlarına ve rahibe kızlarına mirasçılarının daha fazla pay bırakmalarındır. Vesikalardaki bilgilere göre evlilik müesseselerinde kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu, herhangi bir boşanma söz konusu olduğunda malların eşit olarak paylaşılması söz konusudur. Kadının da boşanma hakkı vardır. Anne boşanma durumunda çocuklarının vesayetini aldığı zaman kadına nafaka ödenmesi şartı söz konusudur (Mandacı, 2015: 81).

Babil İmparatorluğu en güçlü olduğu dönemde Sümer ve Körfez'den kuzeyde Asur ülkesine Mezopotamya'nın yukarı kesimlerine doğru uzanmıştır. Babil Hükümdarı olan Hammurabi, Ninova ve Nemrut kentlerini (Dicle üzerinde) ve Mari yaylalarını (Fırat üzerinde) yönetmektedir. Babil karmaşık bir idari yapıya sahiptir ve Hammurabi kanunları ile ünlüdür (Roberts, 2014: 54). Dölger (1984)'e göre Hammurabi tarafından konulmuş olan Hammurabi kanunlarında aile hakları ile ilgili maddeler yer almaktadır. Esas olan tek kadınla evlilik söz konusu olurken bazı durumlarda birden fazla kadın ile evlilik mümkün olmaktadır (Sivacıoğlu, 1991: 1-2).

Babil'de Hammurabi zamanında tapınaklarda rahipler, rahibeler ve hizmetkârların yanı sıra ilah ile tapınan arasında aracı görev gören tapınak fahişelerine rastlanmaktadır. Kutsal fahişeliğin amacı bilinmemektedir ve fahişelik Babil'de utanılacak bir meslek değildir. Kutsal fahişelerin kazançları tapınaklar için bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Herodot'a göre Babil'de kadınlar evlenmeden önce bir tapınak fahişesi olarak ilk karşılaştıkları erkek ile cinsel ilişkide bulunması gerekmektedir. Babil'de Tanrıça İştâr kutsal fahişelerin tanrısı olarak bilinmektedir. Tapınak fahişeliği Tanrıça İştâr himayesinde olup zamanla yayılmıştır (Küntay ve Çokar, 2007: 8-9). Babil'de kölelik bir kast sistemi olmamakla birlikte hürler bir gün köle konumuna düşebilmektedir. Kölelerin birbirleri ile yapmış oldukları evlilikler yasal olarak görülürken efendileri cariyeleri odalık kullanabilmektedirler. Bu ilişkiden doğan çocukları efendiler kabul edebilir ve efendinin ölümünden sonra anne ve çocuklar hür olurlar. Fakat kadın kölelerin satışında satış belgesine kölenin bir hür adam veya köleyle evlendirilmesi gerektiği ve odalık olarak alınamayacağı şart olarak koyulabilmektedir. Babil'de hür bir kadınla bir kölenin evliliği de mümkündür. Bu türdeki evlilikler yalnızca diğer kölelerden farklılaştırılan saray köleleri ile yapılabilir (Bozkurt, 1981: 76-77).

Hitit ailesinin ataerik bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Bu tarz ailelerde babanın hâkimiyeti vardır. Fakat Hititlerden önce Orta Anadolu'da yaşayan Hatti kavminin anaerik bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir. Hatti kavmine göre, aileye hâkim olan kadındır. Ayrıca, kraldan sonra veliahtın tayini aile yapısına uygun olarak seçilmektedir. Kraldan sonra veliaht olarak kralın oğlu değil kız kardeşinin oğlu tahta geçmektedir. Hititler ilk zamanlarda Hatti kavminin geleneklerini bir süre devam ettirmiştir. Daha sonra kendi politik çıkarlarına göre gelenekleri şekillendirmişlerdir. Hititler zamanla kendi aile yapılarına dönme gerekliliği hissetmişler ve I. Hattuşili kız kardeşinin oğlunun yerine kendi oğlunu veliaht tayin etmiştir (Memiş, 1993: 22). Hitit kraliçelerinin en ilgi çekici olanı ve en kuvvetli olanı Büyük Kral III. Hattuşili'nin eşi Büyük Kraliçe Puduhepa olarak bilinmektedir. Kraliçeye ait birçok mektup, vakıf vesikaları ve adak vardır. Ayrıca Fraktin kabartmasında³ ve bazı mühürlerde eşi ile birlikte adı geçmektedir. Aslında resmi vesikaların birçoğunda Puduhepa'nın adı III. Hattuşili ile birlikte geçmektedir (Memiş, 1993: 31). Ayrıca buna ek olarak Hititlerde Tabarna "Egemen Kral" anlamına gelirken Tavananna "Egemen Kraliçe" anlamına gelmektedir (Memiş, 1993: 20).

Urartuların devlet yönetimine bakıldığında yönetimde başrahip, başkomutan sıfatlarına sahip olan krallar tarafından yönetilmektedir (Ayvazoğlu, Kırmızı ve Köse,

³ Kayseri'nin Develi İlçesinin güneydoğusunda yer alan Gümüşören Köyü yakınlarında su kenarlarına işlenmiş olan kabartmadır.

2008: 58). Urartular yaşam biçimi olarak daha muhafazakâr bir yaklaşım sergilemektedirler. Batı kültürü ile etkileşim içindeki Lidya ve Friglerde olduğu gibi Urartular 'da ana tanrıça veya kadının kutsallığı ile birlikte tutulan “Kibele” gibi bir yaklaşım ve inanç yoktur (Konyar, 2011: 244). Urartu kadınına yönelik bilgiler yazılı belgeler ve arkeolojik bulgulardan elde edilmektedir. Yazıt ve kitabeler daha çok kralın faaliyetlerini, politikalarını anlatmaktadır. Bu yazıtların bazılarında kadının konumuna dair bilgiler yer almaktadır. Örneğin Menua'nın karısı veya kızı Tarira için yaptırdığı bağ, yelpazenin üzerinde bulunan Kraliçe Kakuli adı, sefer yazıtlarındaki esir veya ganimet olarak verilen kadınlar, Başkent Tuşpa'nın bir hareme sahip olmasıdır. Urartulardaki kemerler üzerine işlenen ana sahnede bir tahtta oturan kadın ve ayakta duran bir kadın figürü dikkat çekmektedir. Kadınlar başlarından bellerine kadar başörtüsü vardır ve kadınların üzerinde bileklere kadar uzanan bezemeli bir tunik giyerler. Bazı sahnelerde kadın temizlik işi ile uğraşmaktadır. Bazı sahnelerde ise, gelinin çeyizi hazırlanmaktadır. Ayrıca başörtülü dokumacılık yapan kadınların sahneleri de bu kemerler üzerinde yer almaktadır (Konyar, 2011: 246-248).

Frigler, M. Ö. 8. yüzyılda Batı Anadolu'nun büyük bir kısmında kuzeyde Marmara, Güneyinde Lidya ve batısında İyonya, doğuda ise Halys nehrine kadar uzanmaktadır. Herodot, Friglerin Anadolu'ya Trakya'dan göçtüklerini belirtmiştir (Bogh, 2007: 309-310). Friglerde harika kadın “ana tanrıça” birçok farklı şekilde tapınım görmüş ve birçok isim altında, özellikle eski Anadolu'da tapınılmaktadır. M. Ö. 7. ve 6. yüzyıllara gidildiğinde Neolitik dönem Çatalhöyük ve Hacılar'da gücün simgesi olarak dinsel açıdan ele alınmaktadır. Özellikle tasvirlerde ve inançlarda tanrıça genellikle hayvanlarla (özellikle aslanlar, leoparlar) tasvir edilmekte ve yaşamın gücü ve ölüm ile başa çıkabilen şeklinde görülmektedir. Yakın doğu ve klasik kaynaklarda Anadolu'da genellikle Kubaba, Kibele, Artemis ve Afrodite olarak da bilinmektedir (Hanfmann ve Waldbaum, 1969: 262). Eski yazarlar Frigya tanrıçasını oy birliği ile Kibele olarak tanımlamışlardır (Vassileva, 2001: 51). İlkel tanrıça figürlerinin birçoğunda Kibele dişiliği ve analığı ön plana çıkarılmaktadır (Kıyar, 2013: 355). Kibele için çeşitli adlandırmalar yapılmıştır ancak en çok dikkat çekenleri “büyük ana ve tanrılar anası” olarak belirtilmektedir (Legge, 1917: 696). Vahşi doğa özellikleriyle karakterize edilen Frig tanrıçası, ilk olarak yırtıcı kuşlar tarafından temsil edilir ve dağlarda dua edilmektedir. Sonraları doğa, üretkenlik ve doğurganlık özellikleriyle ilişkilendirilerek tipik bir anne tanrıça olarak tasvir edilmiştir (Bogh, 2007: 304). Büyük dağların tanrıçası olan Kibele kendisine ait bağımlı aslanlara sahiptir (Hanfmann ve Waldbaum, 1969: 266). Kibele kültü genellikle Helenistik Roma ve Yunan'da yine dinsel yönleriyle ele alınmıştır (Bogh, 2007: 305). Kibele kültürünün Yunan dünyasına girişinin 6. yüzyılın ortalarında olduğu düşünülmektedir. Yunanistan'da 7. yüzyılın ortalarında İyonya olarak bilinen bölgede bir tahtta oturmuş şekli ile tasvir edilmiştir. Atina'da Olimpos tanrıalarının anası olarak da bilinmektedir.

Olimpos tanrılarının anası olması aynı zamanda yaşamın kaynağı olarak görülmektedir. Kibele ve Dionysos genellikle ortak bir vatan ve benzer dinsel ritüelleri nedeniyle birlikte ilişkilendirilmiştir. 5. yüzyıla gelindiğinde Yunan tanrıçası Kibele giyinmiş, kıyafetler içerisinde oldukça standart detaylarla anlatılmıştır. Kibele sihirli güçlere sahip olan, müthiş ve harika özelliklere sahiptir. Yunan toplumunda genel olarak tahmin edilemez gücün ve yararlı özelliklerin ikili doğası olarak karakterize edilmekle birlikte kaynaklar eşit ikili durumu ortaya koymaktadır. Yunanlar tarafından hem en sevilen hem de en nefret edilen tanrıça olarak tapınılmaktadır (Bogh, 2007: 307-308).

Beşinci yüzyılda Atina'da kadınlar yasal, siyasi ve eğitim hakkına sahip değildir. Kadınlar sürekli bir vesayet altındadırlar. Bir kız on dört veya on beş yaşına geldiğinde kızdan sorumlu kişi (genelde baba), kız için kendisinden daha büyük yaşta bir erkek ayarlar ve evlendirir. Kocasını eğer kadından önce ölmüşse, kadının çeyizinin ve kendisinin velayeti babasına ve oğullarına geçmektedir. Atina kanunları çeyizlerini koruma şartıyla kadınları ve hayatlarının korunmasını sağlamıştır. Kocasını olmayan kimse (koruyucu) çeyizin aslını kullanmaz. Bu kısıtlama kadının kendisi için de geçerlidir. Evlilikler genellikle ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı erkekler tarafından düzenlenmiştir. Boşanmak mümkündür fakat kadın boşanmak için dava açamaz; bunu ancak bir erkek yapabilmektedir. Çocuklar her zaman babanın mülkiyetindedir ve boşanma durumunda baba ile kalırlar ve babaya aittirler. Eğer bir koca tacize uğrarsa veya zina yaparsa yasal olarak eşinden boşanması gerekmektedir. Atinalı kadınlar arazi satın alamaz veya satamazlar. Eğer çeyiz veya miras yoluyla alsalar bile yönetim erkeğin elindedir (Wider, 1986: 24). Yunanlı kadınlar savaşlarda aktif rol oynamışlar ve seyirci olmamışlardır. Erkeklerine verdikleri motivasyon, duygusal destek, manevi destek erkekler için paha biçilemez derecede önemlidir. Hem ev yakınındaki hem de uzaktaki askerlere yiyecek-içecek temin etmede önemli rol oynamışlardır (Loman, 2004: 53). Yunan şehirleri bir saldırı ile karşılaştığında veya kuşatma altına alındığında kadınlar evlerini savunmuşlar ve erkeklerine destek olmuşlardır. Ayrıca erkekleri savaşlarda teşvik eden diğer bir durum evlerinde onu bekleyen annesinin, eşinin, kardeşinin, sevgilisinin, kızının olmasıdır (Loman, 2004: 38). Amazonlar klasik Atinalılar arasında hiçbir zaman var olmamasına rağmen geçmişte inanç ve mitlerde oldukça önemli bir yeri vardır (Loman, 2004: 37). Antik Yunan dünyasında kadınlar kendi partilerini düzenleyebilirler ve bu partiler erkeklerin alınmadığı yalnızca kadınların dâhil olduğu partiler olarak bilinmektedir. Hatta bazı partilerde kadınlar oldukça rahat davranmaktadırlar. Demeter için kadınlar fedakârlık ve kutlamalar yaparlar. Bu kutlamalar festival veya bayram şeklindedir (Burton, 1998: 150-151). Eski Yunan toplumunda kadınların yalnızca ev ve çevresi ile sınırlandırılmasına rağmen mitolojik kadınların kahraman rolü üstlenmesine izin verilmiştir (Willner, 1982: 58). Mitolojik kadınların kahramanlığının yanı sıra bazı

kadınların kurban edilmesi veya öldürülmesi de Yunan mitolojisinde yer almaktadır. Örnek olarak Herakles (Herkül)'in karısını öldürmesi (Willner, 1982: 73), Agamemnon'un kızı İphigeneia'yı kurban etmesi (Can, 2015: 294) gösterilebilir. Grek mitolojisine göre başlangıçtan bu yana kadın ve erkek arasında bir iktidar mücadelesi vardır. Fakat erkekleri ilgilendiren tek şey iktidarın elde tutulma konusu olmuştur. Olympos'ta düzenin kurulmasıyla birlikte kadın erkeğe bağımlı hale gelmiştir. Mitolojide ve gerçek hayatta kadının yeri evidir ve denetim altında olması gerekmektedir. Bakirelere toplumda değer verilmektedir. Bakireler genç erkeklerle eşit değer verilmektedir. Arkaik Dönem sanatının başlamasıyla evli kadınlar evde ya da evle ilgili alanlarda tasvir edilmektedir (Özcan, 2015: 75).

Tozan'a göre (2008: 130) Persler tarihin bilinen ilk büyük imparatorluğunu kurmuşlardır. Pers saldırısı M.Ö. 1000 yılından itibaren Kafkasya'dan başlayarak Anadolu'ya yayılmış, Ege Denizi'ne kadar uzanmışlardır. Baskıcı bir rejim uygulamak yerine yerel kültürleri bünyelerinde toplama yoluna gitmişlerdir. Bu sebeple Pers döneminde Anadolu'da yerel din ve ayinler devam ettirilmiştir (Akarpınar, 2000: 182). Persler, M.Ö. 546 yılında Lidya Krallığı'nın başkenti olan Sardes'i ele geçirmişlerdir. Bu istila sonucunda Anadolu toprakları yaklaşık iki yüz yıl Pers idaresinde kalmıştır. Oluşan siyasal değişiklik kültüre yansiyarak doğu-batı yönünde çeşitli yapıtlar üretilmiştir. Perslerin kurmuş olduğu satraplık merkezli olan Daskylaion (Manyas Gölü yakınlarında Ergili), Halikarnassos (Bodrum) ve Sardes (Manisa) kentleri ve çevresinde Anadolu ve Pers izlerini gösteren eserlere rastlamak mümkündür. Pers sanatı Anadolu-İyon stilinden etkilenerek Anadolu sanatı içerisinde bir Anadolu-İyon-Pers üslubu oluşmuştur. Örneğin Dorylaion Steli'nde⁴ Anadolu'nun yerli ana tanrıçası Kybele, doğuya özgü özellikler olan kanatlı ve yüksek başlı olarak tasvir edilmiştir (Ayvazoglu, Kırmızı ve Köse, 2008: 64). Persler adına bulunan sikkelerin birçoğu Paflagonya toprakları içerisindeki Karadeniz'in güneyinde bir Yunan şehri olan "Sinope" adı verilen yerde bulunmuştur. Güzel kız olarak adlandırılan Sinope profil olarak bir kadın başını betimler biçimdedir (Harrison, 1982: 181). Yunanlılar ile Persler arasındaki bir savaş öyküsü bir kadın heykeli biçimindeki sütun ile somutlaştırılarak anlatılmaktadır. Yunanlılar ile Persler bir savaşa girerler ve Karyalılar Persler tarafında yer alırlar. Bu duruma çok fazla kızan Yunanlılar Karya erkeklerini ortadan kaldırarak kadınlarını tutsak etmişlerdir. Geleneksel giysileri ile kadınları sokaklarda dolaştırarak sergilerler. Kadınlar uzun geleneksel giysiler içinde tasvir edilmişlerdir. Karyalı kadınlar sonsuza kadar köleliğe mahkûm edilmişlerdir (Yiğitpaşa, 2010: 209).

⁴ Eskişehir ilinin Karacahisar Köyü'nde bulunan Greko-Pers üslubunda yapılan stel, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Persler’de evlilik türlerinden ilki baldız evliliği olarak bilinen “Sorarat”, ikincisi ise çok kadın ile evliliğdir (Kapusuzoğlu, 2015: 519). Persler yedi veya daha fazla çocuk sahibi olmaktadır. Evde olan çocukların çoğu 14 yaşının altındaki çocuklardır. Perslerde 16 yaşından önce evlilikler yapılmaktadır ve bu evliliklerin büyük çoğunluğu çocukların rızası olmadan yapılan, çocukların zorla evlendirildiği evliliklerdir (Dowty, 1972: 326). Persler döneminde kadınların ve harem ağalarının uygulamış olduğu politik entrikalar imparatorluğun istikrarsızlığının bir nedeni olarak görülmüştür (Arslan, 2010: 41). Pers hâkimiyetinin zayıflamasının bir başka nedeni olarak hanedan üyelerinin sefahate, lükse dayalı bir yaşam sürdürmeleri, kralların halkı kendilerine secde ettirmeleri, ağdalı törenler ile halka güç gösterileri yapmaları gibi sapkınlıklarda bulunmalarıdır. Perslerde önceden böyle gelenekler olmamasına rağmen örneğin, Babil-Asur Satraplığı, Ahamenid krallarının sarayına beş yüz genç hadım ağası göndermek zorunda bırakılıyordu. Herodot’un kayıtlarına göre, İmparator Kambyzes kız kardeşi ile evlenmiştir (Meral, 2015: 78-79). İskender’in Persleri mağlup etmesi ve Anadolu’da egemen olması ile birlikte Helenistik devir başlamıştır (Erden, Tufan ve Özus, 2014: 471).

Büyük İskender’in antik kaynaklara göre M.Ö. 356 yılında (Ayvazoğlu, Kırmızı ve Köse, 2008: 65) II. Phillip’in oğlu olarak şu an Yunanistan sınırları içerisinde olan Pella’da doğduğu bilinmektedir. İskender’in asıl adı Alexandros’tur. II. Phillip M.Ö. 359-336 yıllarında Makedonya krallığının sınırlarını Yunanistan ve Balkanların büyük kısmına ulaştırmıştır (Meral, 2015: 91). Büyük İskender annesinden Yunan efsaneleri dinleyerek büyümüştür. Bu nedenle İskender’in Yunan tarihi ve kültürüne hayran olduğu düşünülmektedir (Öztürk, 2016: 308). İskender 13 yaşındayken Aristo’nun öğrencisi olmuştur. Aristo’dan 3 yıl süre ile siyaset, tarih, dil, edebiyat ve felsefe alanında dersler almıştır. M.Ö. 336 yılında babasının ölümünün ardından 20 yaşında Makedonya krallığının başına geçmiştir. Tahtta 12 yıl 8 ay süre kalmıştır (Meral, 2015: 91). Kısa hayatı büyük başarılarla tanıklık etmiştir. İmparatorluğu tek bir yönetim merkezi olmadığı için dağılmıştır. Fakat Hellen etkisini daha önce hiç hissedilmeyen yerlere kadar sürdürmüştür. İskender birçok kent kurmuş ve kentlerin birçoğu kendi adına kurulmuş kentlerdir. Ordusundaki Yunanlılar ve Asyalıları karıştırarak ordusunun daha kompozit bir güç haline gelmesini sağlamıştır. Genç Pers asilzadelerini görevlendirerek 9000 askerinin yabancılar ile evlendirmiş ve bu düğünlere başkanlık yapmıştır. Pers krallarının eski yöneticileri fethedilen yerleri yönetmek üzere görevlendirilmişlerdir. İskender Pers kıyafetini giymiştir. Ancak bu davranışı Yunanlı yandaşları tarafından hoş görülmemiştir (Roberts, 2014: 137). Bir başka kaynağa göre Büyük İskender Makedonlarla Persleri kaynaştırmıştır. Yeni, dinamik-kozmopolit bir kültür meydana getirme siyasetinin bir parçası olarak kurmaylarını İranlı kadınlar ile evliliğe teşvik ederek kumandan ve askerlerinden on bin kişiyi bu evliliklere tabi tutmuştur. Ancak bu evlilikler ölümünden sonra

dağılmıştır (Meral, 2015: 93). İmparatorluğunun sınırlarını doğuda İran ve Hindistan'da, güneyde ise Suriye, Mezopotamya ve Kuzey Afrika'ya kadar ulaştırmıştır. Asya seferi dönüşünde M.Ö. 323 yılında 33 yaşındayken Babil'de ölmüştür. İskender'in adının tarihte usta asker, ünlü komutan olarak bilinmesinin yanı sıra uygarlık ve kültür politikasında akıllı ve güçlü bir kişi olarak bilinmektedir. Doğuya yapmış olduğu seferlerde yerli halka saygılı davranarak doğu ile batı arasındaki yakınlaşmayı kültürel olarak değerlendirmiş ve evrensel boyuttaki Hellenizm kültür hareketini ortaya çıkarmıştır (Ayvazoğlu, Kırmızı ve Köse, 2008: 68).

Roma İmparatorluğu'nda kadınlar büyük ölçüde sabretmek durumunda kalmışlar ve uygarlık için yapmış oldukları işlerde ödüllendirilmemişlerdir (Charlesworth, 1938: 189). Roma toplumunda erkeklerin ve erkek çocukların yeri, kadınlar ve kızlardan daha yüksekte ve daha baskındır (Zabin, 1996: 264). Romalılarda kızlara daha az değer verilir. Çünkü kızlara daha az ihtiyaç duyulduğu düşüncesi hâkimdir (Clark, 1981: 196). Roma imparatorluğu döneminde kürtaj oldukça yaygın olarak bilinmektedir (Harris, 1994: 2). Hatta bazı dönemlerde kürtajın suç teşkil edilmediği belirtilmektedir (Clark, 1981: 197). Romalılar döneminde bir kız çocuğu ailesinden kurtulmuşsa ve eğer köleyse satılabilir veya çok az aile tarafından çocuğun bakımı devam ettirilmiştir (Clark, 1981: 197). Romalılarda on dört yaş evlilik için uygun bir yaştır. Evlilik yaşı Augusta'nın yasaları gereği düzenlenmiş ve evlilik yaşı on iki olarak belirlenmiştir. Erken evlilikler cezalandırılmamıştır. Fakat kız on iki yaşına gelene kadar evlilik geçerli sayılmamıştır. Bazı evlilikler kızlar daha doğurganlık yeteneğini kazanmadığı, vücutlarının kadın olmaya başlamadan önceki zamanlarda yapılmıştır (Clark, 1981: 200). Politik ve kurumsal ilişkilerin doğuya doğru kaymaya başlamasıyla Roma İmparatorluğunda eski Yunan koloni kenti olan Byzantium (İstanbul) doğu bölümünün başkenti olmuş ve ismi Konstantinopolis olarak değiştirilmiştir (Ayvazoğlu, Kırmızı ve Köse, 2008: 68). İmparator III. Leon Hristiyan azizleri ve Meryem Ana resimlerini tahrip hareketi başlatmıştır. Bu hareket imparatorlukta sert dini çatışmalara, gruplaşmalara ve kan dökülmesine yol açmıştır. Bir tarafta imparator, ordu ve doğu eyaletleri diğer tarafta ise reforma itiraz eden manastır ve papalıklar yer almıştır. İmparatoriçe Eirine döneminde ikon yapımına ve sergilemesi tekrardan önem kazanmıştır. Resim yasağı ortadan kaldırılmıştır. Roma ve Bizans döneminde kadın çoğunlukla eğlence aracı olarak görülmüştür. Açık pandomimlerde yer almışlardır. Kadınlar doğuda ve batıda ilk kez tiyatro sahnesine 17. yüzyılda çıkmaya başlamışlardır. Tarihte ilk kez önemli bir yere gelebilen kadın pandomim oyuncusu Bizans İmparatoriçesi Theodora olarak bilinmektedir. Theodora hem siyasal alandaki başarıları ile hem de tiyatronun gelişimi için göstermiş olduğu çaba ile anılmıştır (Nutku, 2010: 137). Kadınlar kamusal faaliyetlerde genellikle fahişe olarak tasvir edilmektedir (El-Cheikh, 1997: 241). Bizanslı kadınlar,

güzellikleri ve cazibeleri ile tanınmaktadırlar (El-Cheikh, 1997: 239). Kadınların fiziksel görünümünün güzelliği Arap kaynaklarında da yer bulmuştur. Bizanslı kadınların yerel bir güzelliğe sahip olması üzerine belirgin bir vurgu söz konusudur (El-Cheikh, 1997: 240). Bizans'ta sivil ve kilise yönetmelikleri, yönetimde erkeğin olduğu kurumlarda başarılması zor olan ideal bir erkek modelini sunarken kadının dinsel alanlarda veya evlerde söz konusu olması neredeyse imkânsızdır (Talbot, 1998: 114). Trakya'da Pherrai adı verilen erkek egemen bir manastırda çağdaş Kosmosoteira'daki kadınlara üç kez (Meryem'in bayram günlerinde) ibadet için kiliseye girme izni verilmiştir (Talbot, 1998: 115). Bizans'ın medeni hukuk yasası olarak bilinen "Ekloga" ya göre evlilik öncesinde verilen hediyeler ve çeyiz kadının malıdır (Yamaner, 2012: 6).

Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya Uzanan Yolculuğunda Anaerkil Kültürün Tarihsel Gelişimi

Şamanizm'in anaerkil dönemde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Demir ve Çomak, 2009: 230). Çünkü Şamanizm anaerkil toplum yapısının izlerini içerisinde barındırmaktadır. Kadın ve erkek şamanlar bulunmaktadır fakat kadınların daha kuvvetli olduğu kabul edilmektedir. Kadınların kutsallığı, önemi ve saygınlığı olduğu görülmektedir (İzgi, 2012: 33). Türk inanç sisteminde "kam" olarak ifade edilen kişiler toplum içerisinde olağanüstü güçlerle ilişkileri olan, bu ilişkilere dayalı olarak topluma ve bireye sunmuş oldukları çözümler sebebiyle saygı duyulan yahut korkulan kişiler olarak belirtilmektedir (Ersoy, 2007: 62). Şaman toplumlarında kadın kam güçlüdür. Geleneksel toplumlarda ilk kamın kadın olmasının önemli bir yeri olduğu belirtilmektedir (Davletov, 2004: 2).

Eski Türk geleneğinde kadın ve erkek arasında tam anlamıyla bir eşitlik olduğu ifade edilmektedir. Kadın erkek gibi dövüşebilir ve eşinin de kendisi kadar yiğit olmasını, hatta kendisinden daha üstün olmasını ister (Feyzioğlu, 2005: 162). Kadın kamın zamanla hâkimiyet üstünlüğünün değişmesi ve sosyo-ekonomik yapının değişmesi ile birlikte yerini erkek kamlara bırakmıştır (Ersoy, 2007: 62; İzgi, 2012: 38). Türklerde İslamiyet'ten önce ailenin oluşabilmesi evlilik ile mümkündür. Evlenme toplumsal bir görev olarak görülmektedir (Mandaloglu, 2013: 138). Ayrıca anne olduktan sonra Türk kadını statü bakımından çeşitli haklara sahiptir. Tüm servet ve ev karı kocanın ortak malı olduğundan dolayı bunlar üzerindeki tasarruf hakkı eşten sonra kadına geçmektedir. Ayrıca kadınların da boşanma hakkına sahip olmasından dolayı her koşulda evliliği devam ettirme gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Bu iki durum bakımından Türk kadınının günümüzdeki birçok hemcinsinden daha ileri düzeyde olduğu söylenebilmektedir (Tellioğlu, 2016, 222). Ataerkil bir yapıya sahip olan Eski Türk toplumunda çocuklar arasında bir ayrım söz konusu olmadığı için kadının doğuştan eşitsizliklere maruz kalmadığını göstermektedir (Tellioğlu, 2016:

221). Bütün bu bilgilere karşı İnan (1998)'e göre Türk aileleri ataerkil bir yapıya sahiptir (Tellioglu, 2016: 211).

Hun, Göktürk, Bulgar ve Sabilerde siyasi bakımdan kadınlar devletin her kademesinde görev yaptıkları örnekleri görülmektedir. Bu örnekler bize devlet yönetiminde kadınların olduğunu ispatlar niteliktedir. İl Kağan ve Mete'nin örneklerinde; kadınlar devlet hayatı ile ilgili belirleyici kararlarda eşlerine fikir vermenin yanı sıra bazen fikirlerini bile değiştirebilmektedirler. Örneğin, Arıkan Hatun hizmetinde çalışan memurlara sahip olmasının yanı sıra hükümdar hanımları tek başına elçi kabul edebilir ve gelen heyetlere ziyafet düzenleyebilmektedir. Uygurlarda kadınlar mahkeme başkanlığı yapabilmektedir. Bu durum kadınların toplumda saygınlığını gösterir. Boğarık Hatun, Sabir hükümdarı olarak görev yapmıştır. Bu durum ise; kadınların siyasi bakımdan tırmanabilecekleri en üst seviyedir (Tellioglu, 2016: 222). Türklerin çocuklarının arasında herhangi bir cinsiyet ayrımcılığı yapmamaları Türklerin kadına olan bakış açılarını göstermektedir. Anne, evli kadın ve genç kız simgeleri üzerine yapılan anlamlandırmalar kadının başlangıçtan ileri dönemlere kadar kadına olan bakış açısını ifade eder. Bu nedenle eski değerleri yansıtan sözlü kaynaklar toplum için önemlidir. Milletin zihninde olan kadının yeri ile toplum içindeki kadının itibarı birbiriyle yakından ilişkili olduğundan milletin düşünce sistemini asırlar boyunca kayıt altına alan sözlü kaynaklar bu nedenle önemlidir (Tellioglu, 2016: 213).

Eski Türk inancına göre devletin köklerinin var olma nedeni kağan ve katun'a bağlıdır. Tanrının bu konuda kağan kadar katun'u da ayrıcalıklı kıldığı inancı hâkimdir (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 4). Buna ek olarak eski Türk devletlerinde kadın siyasi ve sosyal hayatta önemli bir yer teşkil etmektedir. Devleti oluşturan temel kurum aile ve aileyi bir arada tutan ise kadın olduğu düşüncesi Türkler tarafından esas alınmıştır. Eski Türk toplumlarında hakan ve hatun-katun il'in idaresini birlikte yapmaktadırlar (Döğüş, 2015: 128). Eski Türk devletlerinde kadın hem toplum hayatında hem de siyasal hayatta önemli roller üstlenmektedir. Kadınların rolleri bulundukları coğrafyada kültürün ve dinin etkisiyle değişikliklere uğramıştır. Kadının doğurganlık özelliği, anneliği ve eş olma durumu her şeyden önce gelmektedir. Kadın çocuğunu eğitme, besleme ve büyütme gibi sorumluluklara sahiptir. Çocuğa ilk eğitimi veren kişi annedir. Aile kavramının ve ailedeki mutluluğun temel taşıdır. Mutlu bir aile güçlü bir anne ile olmaktadır. Mutlu aileler güçlü toplumları oluşturmaktadır. Özellikle Türklerin tarih boyunca uzun süre ayakta kalmaları güçlü aile yapılarına ve kadının aile içerisindeki belirleyici ve etkili rolü ile bağdaştırılmaktadır. Eski Türklerde kadınların temel özellikleri annelik ve kahramanlık olarak belirtilmektedir. Kadının aynı zamanda at binme, silah kullanma yani savaşılabilmek özelliği de bulunmaktadır. Türkler kutsal olan ve değer verilen

haklara ana hakkı diyerek bunu toplum içerisinde tanrı hakkı ile eşit değerlendirmişlerdir (Bars, 2014: 97). Hun imparatorluğu dönemi ve devamı niteliğinde olan Türk devletlerinin kuruluş dönemlerinde ise kağan törenle ünvanını alırken kadın da "katun" (hatun) ünvanını almaktadır (Döğüş, 2015: 131). Orta Asya'da kadın sosyal ve siyasal hayatın içerisinde yer almaktadır. Orhon Kitabelerinde hakandan sonra hemen hatunun adı gelmektedir. Oğuzname'de ve Dede Korkut Kitabı'nda Alpler Teşkilatı içerisinde kadınların faaliyetleri anlatılmaktadır. İlk Müslüman Türk devletlerinde hanedan üyesi olsun veya olmasın, hatunlar özel askeri birliklere sahiptir.

Orhon Yazıtları'nda kadın devlet yönetimi ve aile olmanın yanında dini ve mitolojik kimliği ile karşımıza çıkmaktadır. Kül Tigin Yazıtı'nda hatun kişinin Umay'a benzediği belirtilmektedir. Ayrıca Umay gibi olduğu da ifade edilmektedir (Köksel, 2011: 336). Tanrıça Umay'a benzetilen hatunun üretkenlik, kutsallık ve koruyuculuk özelliklerinin olduğuna inanılmaktadır. Gök Tanrının temsilcisi kağan olarak görüldüğü gibi Umay'ın temsilcisi olarak da hatun görülmektedir (Köksel, 2011: 337). Ayrıca Tonyukuk Yazıtı'ndaki ifadeler arasında Gök, Umay ve Yer-Su'yun birlikte vermiş olduğu zafer olgusu eril kimlik ile ilişkilendirilen Gök ile özdeşleşen Tanrı'ya eş değerde olan Tanrıçayı ifade ettiği belirtilmektedir. Umay, çocuklar ve bebekler üzerinde koruyucu bir role sahiptir. Ayrıca ölü ruhlar için de bir koruyucudur. Umay sadece bir koruyu olmamakla birlikte dağlar ve kayalar ile özdeşleştirilen, soyu ve ulusu koruyan, soyun varlığını-bereketini sağlayan, idarecilere güç veren bir doğaüstü güçtür. Umay, yüce ruhun eşi olarak yaşamın eril tarafına karşı dişil tarafını temsil gücüne sahiptir (Potapov, 1996; Dhujnevskaya, 1996; Sagalaev, 1993'den akt. Bektaş, 2013: 228-229). Köktürk harfli Yenisey yazıtlarında "kişi" kelimesi hem erkeği hem de kadını anlatması Eski Türklerde erkekle kadının eşit olduğunu göstermektedir (Useev, 2012: 57). Useev (2012)'e göre Köktürk harfli Yenisey yazıtlarında kadınlar kunçuy (eş, kadın), ebçi (evci, evde oturan), kişi (kadın, cariye, eş), yotuz (eş, zevce), ög (anne), kız (dişi çocuk), kelin (gelin), eçe (abla) şeklinde görevleriyle birlikte belirtilmektedir. Eski Türk toplumlarında da kadın "katun, hatun, eş, eşlig, ebçi, kızgak, evlig" gibi isimler ile anılmaktadır. Ayrıca kadın tarihsel süreçte eşinin en yakını, can yoldaşı, hayattaki en büyük desteği, gerektiğinde at binebilen, kılıç kullanabilen, yay ve ok kullanabilen silah arkadaşı, çocuklarının anası, öğreticisi ve eğitmeni, kap, çanak, kilim gibi dokuma eserleri yapabilen zanaatkâr, devlet yapısında ise iktidarın imtiyazlı olarak ortağı şeklinde belirtilmektedir. Eski Türkçe döneminde ise kadınlar ile ilgili birçok kavram yer almaktadır. Bu kavram işaretleri (açı, ana, ebçi, ece, ebçi kişi, eget, eçe, karabaş, egetlig eke, ekek, ekek işler, ersek, emiklig, katun, kırkın, kelin, kız, kişi, koduz, oynaş, ög, özü, tişi, tul...) kadınların statüleri ve özellikleri hakkında bilgi vermektedir (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 3-5). Eski Türk dönemine ait anıt

mezarlarda kağanın yakınları, arkadaşları ve emrindekiler tasvir edilirken aynı zamanda bu heykellerin arasında başta katun olmak üzere kadın heykelleri de yer almaktadır (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 16). Ayrıca kağan ile katun'un aynı mezar alanı içerisinde bulunması kadına verilen değerin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Bilge Kağan'ın mezar külliyesinde eşine ait bir anıt mezarın bulunması, tarihte eşlerin yakın alanlara gömüldüğü ve Türklerin de kağana gösterdikleri saygıyı katuna gösterdiklerini belirtmektedir (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 17).

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz kahramanlık göstermesinin ardından iki kız ile evlenmektedir. Bu kızlardan ilki kozmik âlem ile ilgilidir. Oğuz'un bir gün yalvarışı esnasında gökten, güneşten ve aydan daha parlak bir ışık içerisinden bir kız iner ve bu kızın başında kutup yıldızına benzer bir ışık vardır. Evlendiği kızlardan ikincisi ise, ağacın içerisinde ve gölün ortasında gökyüzlü ve dalgalı saçlı olarak belirtilmektedir. Destan'da Oğuz'un kızlar ile karşılaşması önemli bir yer alırken destanda düğünden bahsedilmemiştir (Şen, 2003: 123). Destanda kuvvetli olmanın öneminden bahsedilmektedir. Kadınlar Oğuz'a cihana hükmedecek ve ele geçirmesine yardımcı olacak ideal oğullar verirler. Destan'da insan hayatında esas olan aşk değil, hız ve hareket olarak belirtilmektedir. Cihangirlik, fetih ve teşkilatlanmaların gerçekleşmesinde yaşamın temeli olan at ve okun yanında birleştirici ve önemli bir unsur kadındır. Destanlarda süt emzirmek ve analık çok önemli olarak görülmektedir. Fakat emirlere itaat etmek, boyun eğmek ana bile olsa kadının görevidir. Buradaki itaat ve boyun eğme esaret anlamında değildir. Kadın erkeğin arkasında bile olsa yanındadır. Kadının söz hakkı yoktur fakat kendisine akıl danışma konusunda başvurulmaktadır. Göktürkler'in tekrardan millet olmasında anne kurdun yapmış oldukları unutulmamıştır. Uygurlar hakanlarının tanrısal güzellikteki kızlarını Tanrı kurda saklayarak minnettarlıklarını göstermişlerdir. Göktürk yazıtlarında İlteriş Kağan ve İlbilge Hatun el ele vererek Türkler tekrardan bağımsızlığına kavuşmuş ve büyük bir devlet haline gelmişlerdir. İlteriş Kağan'ın eşinin yanında olmasından destek aldığı ifade edilmiştir. Yine aynı yazıtlarda siyasi yapının bozulduğu bir dönemde (hata sonucu olsa bile) hanım olma kız evladın cariyeye olması şeklinde belirtilmiştir (Şen, 2003: 124).

İslami devir Türk destanlarında da diğer destanlarda da kadına verilen değer ve kadını üstün tutma her zaman öncelikli olmuştur. Eski Türk yazıtlarında Türk Kağan ve kumandanlarının başarıları annelerine yani kadınlara bağlanmıştır. Oğuz Kağan Destanı'ndan hikâyeleştirilen Dede Korkut Hikâyelerindeki kadın sadece eski devirlerin bir anısı değildir. Aynı zamanda Anadolu'da yaşanan ve benimsenen yaşam tarzı olarak ilk çağ destanlarından pek bir farkının olmadığı belirtilmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda dört ayrı kadın tipi vardır. Hikâyelerdeki kadınların bazıları göçebe olan evin direğini yıkmaya çalışan, lanet ve nefret edilen bir tiptir. Kadınlardan

bazıları ise kahraman olan kadınlardır. Bu kadınlar asil ve yiğittirler. Ayrıca duygusal anlamda da yücedirler, iyi bir eştirler, iyi bir kardeşirler, iyi bir annedirler. Gerektiği yerde Bergil'in karısı gibi kocalarına akıl vermektedirler. Fakat çok zor durumlarda birden fazla kadın söz konusu olmaktadır. Esas olan monogamidir. Normal durumlarda ikinci kadın almak akla gelmemekle birlikte karısından çocuğu olmayanlar bile ikinci eş kavramını düşünmemektedirler. Kadınlara hem saygı gösteriler hem de değer vermişlerdir. Dirse Han'ın oğlu Boğaç Han Destanı'nda, Dirse Han, Bayındır Han ziyafetinden geldikten sonra çocuklarının olmamasından dolayı kara bir çadırdı oturuluşunu karısına anlatırken karısının güzelliğini överek, incitmeden söze başlamaktadır. Çünkü çocuklarının olmayışının nedenini soracaktır. Dirse Han çocuğu olmayanların Allah'ın gazabına uğradıklarına inanmaktadır. Ailenin başkanı baba olmasına rağmen herhangi bir koca baskısı yoktur. Karı ve kocanın birlerine olan davranışları saygı ve sevgi çerçevesindedir. Dirse Han'ın karısı da yapıcı ve sağduyulu olarak belirtilmektedir (Şen, 2003: 125). Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde Bayındır Han'ın bir idareci sıfatıyla yılda bir kez Oğuz beylerini toplayarak ziyafet vermesi toplumdaki ataeril yapının hayatın her alanında olduğunu göstermektedir. Hatta ziyafette kesilen hayvanlar bile erkeklerden seçilerek çoğalmanın devamlılığı sağlanmıştır (Türkmen, 2011: 249).

Kutadgu Bilig'e göre ideal olan kadın kavramı anlayışı toplumda çok fazla yeri olmayan ve pasif bir karakteri ifade etmektedir. 11. yüzyılda yeni İslamiyet'i kabul eden toplumun bir bireyi olan şairin bütünüyle bağı olduğu İslamiyet'e görevini yerine getirme ve içinde olduğu topluma anlatma çabası sonucunda ortaya çıkan silik bir tip olarak anlatılmaktadır (Anıl, 2004: 2). Kutadgu Bilig'de kadın gelin, kız, dul, dişi, anne gibi toplumdaki rolleriyle düşünülmüş ve kadının görev ve sorumlularından bahsedilmiştir. Eserde kız kavramı tavrı, güzelliği, sevecenliği ve namus bakımından olumlu bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir (Anıl, 2004: 2). Yeni evlenen kızlara ise gelin kız adı verilirken bu kavram gelin olan kızların övüneceği gün olarak belirtilmiş ve gelin kızlar için iffetin erkeklerin kahramanlığı kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Eserdeki gelin kavramı güzellik, geçicilik, süs gibi özelliklerin diğer varlıklara aktarılmasıyla kullanılmaktadır. Örneğin gelinin süslenmesi dünya halinin geçiciliğini anlatmaktadır. Anne kavramı eserde genelde baba ile birlikte anılmış ve çocukların terbiyesinde eğitiminde söz konusu olmaktadır. Ancak, zaten genel anlamda tarihte Türk ailelerde annenin önemli bir yeri vardır (Anıl, 2004: 4). Kutadgu Bilig'de boşanma konusundan bahsedilmemiştir. Bu nedenle dul kavramı yalnızca eşi ölen kadın olarak belirtilmiştir. Yani eserde ayrılma durumunda dul kalma durumu söz konusu edilmemiştir. Eserde genel anlamda kadın kavramının toplumdaki yerinin tam anlamıyla belirlenemediği ve eski Türk geleneği ile yeni kültürel yapının arasında kaldığı belirtilmektedir (Anıl, 2004: 5). Kutadgu Bilig'de ifade edilen ve dişi olmasından dolayı endişelerin sıralı olduğu kadının biraz İslamiyet öncesi Arap, biraz

İran ve biraz Grek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Antik Grek'te kadının bir meta olarak kabullenildiği ve değerlendirildiği söylenmektedir (Feyzioğlu, 2005: 163).

Divan-ı Lügat-it Türk'te kadın en eski deyimıyla uragut, arvat ve avrat şeklinde ifade edilmiştir. Büyük Türk hakanı Afrasyab'ın kızlarına katun (hatun) diye hitap edilmektedir. Büyük kadınlara ise altun tarım denilmektedir. Kosık sözcüğünün esas anlamı fındık iken bu sözcük kadınlara da verilmektedir. Zenginlik içerisinde olan kadınlara ve asil olan kadınlara oğlagu adı verilmektedir. Ancak bazı kadınlar uragut olmalarına rağmen kendilerini katun gibi gösterebilmektedirler bu kadınlara da uragut katunlandı denilmektedir. Bu da han karısı biçimine girmiş anlamına gelmektedir (Aydemir, 2012: 18). Divani Lügat-it Türk'te kadının saçlarından örgüç/örgü ve zülûf gibi bahsedilmektedir (Aydemir, 2012: 337).

Battal Gazi Destanı'nda iki tip kadın bulunmaktadır. Bunlardan ilki İslamiyet'in etkisinde olan, erkeğin dış hayatından soyutlanmış ve nizam içerisindeki kadın tipi ikincisi ise epik-feodal nizamın özelliklerini taşıyan alt kadın tipi olarak belirtilmektedir (Feyzioğlu, 2005: 162). Ak Kağan destanında ise kadın savaşçı, anne ve ideal eş olarak erkeği yardımcısı akıl ve bilgeliğin sembolüdür. Kadının fiziksel gücünün yanı sıra güçlü bir karaktere sahip olmak önemlidir (Bars, 2014: 110).

Orta Asya'ya dayanan gelenekler Selçuklu döneminde devam ettirilmiştir. Erkekler ile birlikte kadınlar da ava, sefere, savaşa, siyasi, dini alanlarda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kadınlar çeşitli devlet işlerinde yer alırlar ve emirlerinde hizmetlileri vardır. Terken (hükümdar eşleri) hatunlar en kıdemli ünvanı almanın yanında eşleri ve oğulları olmadığı zamanlarda naibe⁵ olurlar (Vural, 2016: 83). Selçuklular döneminde hükümdar eşleri (terken) hem siyasi hem de askeri hareketlerde etkin rol oynamıştır. Selçuklarda hatunlardan bazıları sultandan ayrı başka bir şehirde yaşayabilmıştır. Sultan ile hatun aynı yerde olsun ya da olmasın hatunun emrinde küçük boyutta idari, askeri teşkilatın bulunmasının yanı sıra hazinesi, veziri ve diğer görevlileri vardır. Örneğin, Altuncan Hatun (Tuğrul Bey'in eşi) hükümdar olmadığı bir zamanda yapılan saldırıyı kendi ordusu ile durdurmuştur (Terzi, 2012: 19). Selçuklu sultanları kadınlarının fikirlerine önem verdikleri için sultanın vezirleri kadınlar ile iyi geçinmeye çalışmışlardır. Kadınların siyasi gücünden yararlanmak isteyen atabeyler, kızlarını şehzadeler ile evlendirme yoluna gitmişlerdir. Eğer böyle bir durum oluşmamış ise bu kez eğer mümkünse şehzadelerin anneleri ile evlenmeye çalışmışlardır (Duran, 2004: 7). Anadolu Selçuklu döneminde, I. Alaeddin Keykubat'ın eşi olan Mahberi Hatun Selçuklu tarihinin en önemli kadın kişiliklerinden biridir. Mahberi Hatun'un kurucu (bani) kişiliği 1237 yılında kocasının ölümü ile başlamıştır. Mahberi Hatun mimari (medrese, cami, han gibi) faaliyetlerde

⁵ Naibe: Hükümdarın yokluğunda hükümdar adına devleti yöneten kimse (kadın).

bulunmuştur (Yavaş, 2010: 414; Özcan, 2006: 211). Alparslan'ın kız kardeşi Gevher, Tuğrul Bey'in eşi Altuncan (Tekin, 2014: 994), Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun ve Melikşah'ın eşi Türkan Hatun Selçuklu yönetimi ve hayatında önemli rol alan hatunlardan bazılarıdır (Terzi, 2012: 19-20). Selçuklular döneminde Nizamülmülk'ün kadınların siyasetteki etkin olma arzularını önlemek amacıyla kadın hâkimiyetine eğilim gösterilmemesi konusunda sultanı uyarmıştır (Kuyaksil, 2009: 329). Selçuklularda kadın tasvirlerine genellikle şölen, av, taht, eğlence, raks, çalgı, sohbet ve aşk konularını betimleyen sahnelerde rastlanılmaktadır (Öney, 2008: 57). Selçuklu sultanları veya hatunlarının emir ya da vakıf aracılığı ile kurdukları anıtsal hizmetlere rastlanmaktadır (Özcan, 2006: 211). Anadolu'da faaliyet gösteren ve bir kadın örgütlenmesi olan Bacıyan-ı Rum teşkilatı Osmanlı kuruluşunun hemen öncesine denk geldiği için Anadolu ve Türk kültüründe kadının konumu hakkında bilgi vermektedir. Bacıyan-ı Rum teşkilatının kurulmasına öncülük eden Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı'dır (Terzi, 2012: 21). Osmanlı Devleti'nin ilk kurulmuş olduğu dönemde de yine Bacıyan-ı Rum önemli sosyal ve askeri organizasyonlarda bulunmuştur (Döğüş, 2015: 127). Selçuklu döneminde Bacıyan-ı Rum teşkilatı kadınları yönetim alanında söz sahibi olmalarının yanı sıra (Tekin, 2014: 997) teşkilat içerisinde dokumacılığın gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır (Terzi, 2012: 21).

Karşılaştırma ve Değerlendirmeler

Bu bölümde Mezopotamya, Orta Asya ve Anadolu çerçevesinde anaerkil kültür sırasıyla "kadına verilen değer", "kadının yönetimdeki yeri", "askeri alanda kadın", "inanç", "evlilik ve cinsiyet ayrımcılığı", "kadının anne rolü", "boşanma ve miras", "güzellik ve eğlence" alt başlıklarında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Kadına verilen değer;

İlkel toplumlarda kadına verilen değer kadının üretkenliği, doğurganlığı ve üretimdeki aktif rolü ile belirlenir. Kadın evine yakın yerlerden toplayarak getirdiği yiyecekler sayesinde saygınlığını arttırmıştır. Soyun devamlılığını sağladığı için kadın üretkendir. Konya/Çatalhöyük gibi kazı merkezlerindeki duvar fresklerinde ve heykellerde kadın figürlerine yer verilmiş olması bu dönemde kadına verilen değeri göstermektedir. Bu dönemde kadın, inanç sistemi içerisinde ana tanrıça formuna bürünerek doğurganlığı, üretkenliği ve koruyucu özellikleri ile öne çıkmıştır. Sümerlerde kadına verilen değer yalnızca üretkenlik ve inanç bağlamında olduğu söylenebilir. Çünkü Sümerler ataerkil bir toplum yapısına sahip oldukları için kadınlara verilen değer yönünden pek fazla bilgiye ulaşılammıştır. Ticaret ile uğraşan Asurlularda kadınların ticari konularda fikirlerine önem verildiği görülmüştür. Asurlu kadınlar kocalarının gelir-gider hesaplamalarını yapmışlardır. Babil İmparatorluğu'nda kutsal tapınak fahişeliğinden köleliğe doğru uzanan bir kadın anlayışı hâkimdir. Fahişelik bir utanç kaynağı olarak değil bir iş olarak

görülmektedir. Eğer kadın evli değilse odalık, fahişelik, kölelik gibi alanlarda Babil’de kurallar çerçevesinde değer görmüştür. Hititler, Sümerlere benzer biçimde ataerkil bir toplum yapısına sahiptir. Ancak, Sümerlerden farklı olarak Hititler ilk zamanlarda Hatti kavminin geleneklerini devam ettirdiği için Hititler anaerkil toplum yapısından zamanla ataerkil toplum yapısına geçmişlerdir. Hititlerin kadına verdiği önem kraliçelerin adının kral ile birlikte anılmasından büyük ölçüde anlaşılmaktadır. Urartuların muhafazakâr yaşamları içerisinde kadınlara değer verdikleri söylenebilir. Çünkü kadınları için yaptırıkları örneğin bir bağdan (Menua’nın karısı ve kızı için yaptırdığı bağ) söz edilmektedir. Urartularda ana tanrıça gibi bir inanç yokken Friglerde ana tanrıça inancı ve kadının kutsallığı yaklaşımı söz konusudur. Friglerde “Kibele” dişiliği, analığı ve üretkenliği ile ön plana çıkmıştır. Friglerde kadınların anne olmasından doğan bir kutsallıktan bahsedilebilir. Fakat Yunan toplumunda kadına verilen önemin belli bir ölçüde Kibele ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Çünkü erken dönem Yunan toplumunda kadınlara pek fazla bir hak verilmemiştir. Sonraları ise kadınlar savaşlarda erkeklere destek olarak erkeklerine motivasyon vermişlerdir. Antik Yunan dünyasında ise kadınların daha rahat olduğu söylenebilir. Çünkü kadınlar kendileri için eğlenceler düzenleyebilmişlerdir. Kadınlar ev ve çevresi ile sınırlandırılırken Yunan mitolojisinde bu durum biraz daha farklıdır. Çünkü Yunan mitolojisinde kadın tanrıçalara yer verilmiştir. Persler döneminde Kibele’nin tasviri doğuya özgü özellikler ile birleştirilmiştir. Anadolu Pers egemenliğine girdiği dönemde kadınlar erken yaşta evlendirilmişlerdir. Büyük İskender Dönemi’nde kadınların daha çok anne rolünde ve evliliklerde etkin oldukları görülmüştür. Roma İmparatorluğu’nda kadınlara erkeklerden daha az değer verilmiştir. Kadınlar erkeklerden geride yer alırken bu dönemde de yine kölelik ve erken evlilikler söz konusudur.

İslamiyet öncesi dönemde Türklerde kadının önemli bir yeri vardır. Kadın doğuştan eşitsizliklere maruz değildir. Eski Türk toplulukları ataerkil bir yapıya sahip olsalar bile kadınların fikirlerine önem verilmiş ve kadınlara değer verilmiştir. Orta Asya eski Türk inanç sistemi içerisinde anaerkil bir toplumda ortaya çıktığı düşünülen Şamanizm inancına göre kadınların erkeklere oranla daha baskın olduğu düşünülmektedir. Fakat kadın ve erkek arasında eşitlik de söz konusudur. Kadın kamlar zamanla kendilerinde olduğu düşünülen hâkimiyet üstünlüğünü erkek kamlara bırakmışlardır. Bu dönemde kadınlara değer verilmiştir ve kadınlar erkekler ile eşit görülmüştür. Orhon Yazıtları’nda kadına verilen değer siyasi, dini ve mitolojik alandadır. Yenisey Yazıtları’nda ise kadınlar görevleriyle anılmıştır. Bu yazıtlara göre kadın erkek eşitliğinden söz edilebilir. Oğuz Kağan Destanı’nda kadın doğurganlığı ile anılmıştır. Kadın değerlidir ve erkekten geride olsa bile eşit olarak görülmüştür. Kutadgu Bilig’de kadın pasif, silik bir karakteri ifade ederken kadın görevleri ile anılmıştır. Divan-ı Lügati’t Türk’te de kadın yine görevleri ile birlikte

ifade edilmiştir. İslami devir destanlarında kadına verilen değer ve kadının üstün tutulması ön plandadır. Battal Gazi ve Ak Kağan Destanı'nda kadın güçlü bir karaktere sahiptir. Selçuklu dönemine gelindiğinde Orta Asya geleneklerinin büyük ölçüde devam ettiği görülmüştür. Kadınlara Selçuklular döneminde de değer verilmiştir.

Kadının yönetimdeki yeri;

Yönetim konusuna gelindiğinde her ne kadar ilkel toplumların yönetimi hakkında çeşitli bilgiler olsa da ilk olarak anaerkil bir yönetim anlayışından daha sonra ataerkil bir yönetim anlayışına geçildiği söylenebilir. Neolitik dönemdeki ana tanrıça inancının baskınlığı toplum üzerinde kadının yönetici pozisyonunu güçlendirmiştir. Sümerlerde kadınlar yönetici konumuna gelememişlerdir. Yönetici konumuna gelemedikleri için aynı zamanda yasa yapıcı olamamışlardır. Fakat Asurlularda kadınlar ticari ve hukuki işleri yürütmüşlerdir. Sümerlerde olduğu gibi Asurlularda da kadının önemli hakları vardır fakat yönetimde kadınlardan bahsedilmemiştir. Babil İmparatorluğu'nda yönetimde genellikle erkeklerin olduğu ve yönetimi erkeklerin şekillendirdiği söylenebilir. Hititler dönemine gelindiğinde ilk dönemde kraldan sonra kralın kız kardeşinin oğlu tahta geçerken daha sonraki dönemde kral kendi oğlunu tahta geçirmiştir. Resmi vesikalarda kralın eşi olan Puduhepa'nın adını geçmesi Hititlerde devlet yönetiminde kadınların da etkin olduğunu göstermektedir. Fakat Urartularda devlet yönetiminde erkekler hâkimdir. Ancak Urartulara ait kemerler üzerindeki sahnelerde tahta oturan bir kadın figürü bir kadın tanrıçanın varlığını, yönetimde bir kadının olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Friglerde Kibele o kadar fazla değer görmüş ki yönetimde dinsel unsurların ve Kibele'nin etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Yunan'da kadınlar genellikle ev ve çevresi ile sınırlandırılmıştır. Yunan toplumunda olmasa da Yunan mitolojisinde kadın ve erkek arasında iktidar mücadelesi vardır. Bu da Yunan mitolojisinde kadınların güçlü ve yönetimde söz sahibi olabilecek pozisyonda olduğunu gösterir. Fakat zamanla erkeklerin baskın olduğu bir yapının varlığından söz edilebilir. Bizans İmparatoriçesi Theodora, Bizans döneminde bir kadının siyasal alandaki başarısını göstermektedir. Bizans döneminde yönetimde erkekler hâkimdir ancak kadınların da önemli başarılarından söz edilmektedir.

Orta Asya'da kadının yönetimdeki yeri Şaman toplumlarda ilk kam olan kadın ile başlar ve kadın kam güçlü olarak nitelendirilir. Yani toplumdaki hâkimiyet ilk olarak kadına verilmiştir. İslamiyet'ten önce Türk toplumunda kadınlar anne olduktan sonra çeşitli haklara sahiptir. Devlet yönetiminde de (Hun, Göktürk, Bulgar ve Sabirler) kadınlar söz sahibidir. Kadınlar eşlerine fikir verirler ve eşlerinin fikirlerini değiştirebilirler. Sabir hükümdarı olarak görev yapan Boğarık Hatun gibi eşleri öldükten sonra devleti yöneten kadınlar da karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk

toplumlarında ilin idaresi hakan ve hatun ile birlikte yapılır. Bu kadınların yönetimdeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Orhon Yazıtları'nda kadının devlet yönetiminde söz sahibi olduğu belirtilmektedir. Yenisey Yazıtları'nda ve eski Türkçe döneminde kadın genel olarak görevleriyle anılır ve iktidarın ayrıcalıklı ortağıdır. Oğuz Kağan Destanı'nda kadının söz hakkının olmadığı ifade edilmiştir. Ancak Göktürklerin tekrardan toparlanmasında “anne kurt” önemli bir yere sahiptir. Göktürk Yazıtları'nda kadın ve erkeği el ele vermesiyle devletin kurtarıldığı (İlteriş Kağan ve İltilge Hatun) belirtilmektedir. İslami devir Türk destanlarında ise kağanların başarıları anneleri ve kadınlarına bağlanmıştır. Bu nedenle kadınların fikirlerine başvurulduğu düşünülebilir. Divan-ı Lügat-it Türk'te büyük kadınlar vardır ancak bu kadınların yönetimde yer alıp almadıkları hakkında yeterli bilgiye rastlanılmamıştır. Selçuklu döneminde hükümdarların eşleri veya anneleri siyasi ve askeri alanda karşımıza çıkmaktadır. Sultan olsun veya olmasın hatunların kendilerine ait askeri ve idari personelleri vardır. Selçuklu döneminde yönetim alanında birçok kadının varlığından söz edilebilir. Örnek olarak Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun verilebilir. Selçuklu döneminde kadınların konumu hakkında bir diğer kanıt Bacıyan-ı Rum teşkilatının varlığıdır.

Askeri alanda kadın;

Askeri alanda ilkel toplumlarda kadın ve erkek üstünlüğünden şüphesiz söz edilemez. Ancak yalnızca toplum yapısının ataerkil bir yapıya geçiş yaptığını ve erkeklerin avcılık ve silahlanma konusunda iyi olduğu düşünüldüğünde askeri alanda bir ilerleme varsa o da ataerkilliğe geçildiği dönemlerde olabileceği düşünülmektedir. Sümerlerde, Asurlularda ve Babil İmparatorluğu'nda kadınların askeri alandaki konumuna rastlanamamıştır. Hititlerde kraliçenin yönetimde söz sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kraliçenin resmi vesikalarda ismi geçmektedir. Yunanlı kadınlar savaşlarda etkin rol oynamıştır. Erkeklerle askeri alanda hem maddi hem de manevi olarak destek olmuşlardır. Yunanlı kadınların kendi evlerini saldırılar esnasında savundukları bilinmektedir. Yunan mitolojisinde bu durum pek farklı değildir. Savaşçı kadınlara, tanrıçalara rastlanmaktadır.

Eski Türklerde kadınlar erkekler kadar güçlüdür ve onlar gibi dövüşebilir. Eski Türklerde kadınların yönetim alanında bahsedildiği gibi eşleri öldüğünde devlet yönetimine geçmeleri söz konusu olduğu için kadın erkekten sonra hem askeri hem de siyasi alanda söz sahibidir. Hatta eski Türklerde kadınların temel özelliklerinden biri kahramanlıklarıdır. Kadın at binebilir, silah kullanabilir ve savaşabilir. İlk Müslüman Türk devletlerinde hatunların özel askeri birliklere sahip olduğu bilinmektedir. İslami devir Türk destanlarında ise kahraman kadınlardan söz edilir. Ak Kağan Destanı'nda kadının savaşçı özelliğinden ve erkeğe yardımcı olmasından bahsedilmektedir. Kahraman kadınlar asil ve yiğit olarak nitelendirilir. Selçuklu döneminde kadınlar savaş ve seferlere erkekler ile birlikte giderek askeri alanda da

etkin rol almışlardır. Selçuklularda bazı kadınların kendilerine ait orduları olduğu bilinmektedir.

İnanç;

İnanç bakımından değerlendirme yapıldığında ilkel toplumlardan süre gelen bir ana tanrıçanın varlığından bahsedebiliyoruz. Ana tanrıça bazı dönemlerde biraz daha geri planda bazen de uygarlığın tam ortasında yer almıştır. Neolitik dönemde kazı merkezlerinde elde edilen kadın heykelciklerden bu dönem inanç sisteminin ana tanrıça formunda olduğu söylenebilir. Sümerlerde dişi tanrıların varlığından söz edilmiştir. Hatta Sümerlerin her gördükleri nesneyi tanrılaştırılmalarından dolayı belki de birden fazla kadın tanrının varlığından söz edilebilir. Asurlular hem Sümerlerin hem de Babillilerin tanrılarını tanımışlardır. Hatta Babillilere ait olan Tanrıça İştâr aynı zamanda Asurluların da tanrıçasıdır. Babil İmparatorluğu döneminde kutsal fahişelerin tanrısı olarak bilinen Tanrıça İştâr'ın varlığı bu dönemde bir kadın tanrının varlığını ispatlamaktadır. Hititlerin "bin tanrılı halk" ismini almasından hem tanrıların hem de tanrıçaların (Güneş Tanrıçası Arinna/Kupaba, Tanrıça Hepat gibi) bu dönemde olduğunu bilinmektedir. Friglerde ise ana tanrıça inancı uygarlığın merkezinde kendisine yer bulmuştur. Ana tanrıça farklı şekillerde ve farklı isimlerle anılmasına rağmen Friglerde Kibele adıyla tapınım görmüştür. Yunanlılarda ise Kibele giyinmiş ve kıyafetler içerisindeki tarzıyla yer bulmuştur. Perslerde doğuya özgü özellikleri ile Kibele inancının izleri görülmeye devam etmiştir. Roma imparatorluğu ve Bizans dönemine gelindiğinde ana tanrıça figüründen uzaklaşarak Meryem Ana'nın kutsallaştırıldığı görülmektedir.

Eski Türklerde inanışa göre tanrının kadını ayrıcalıklı kıldığı inancı vardır. Bu inanç yazıtlarda kadının Tanrıça Umay'a olan inanç ile karşımıza çıkmaktadır. Umay'ın eril güç karşısında dişil bir güç olarak durması dönemin kadınlarının ataerkil toplum yapısına karşı olabilecekleri inancını kuvvetlendirmektedir. Umay, Moğol ve Türklerin etkileşiminin yaşandığı dönemlerde de yine Umay'a olan inanç devam etmekte ve bu inancın İslamiyet'in kabulüne kadar uzandığını düşündürmektedir. Ancak İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerde gerek eserlerde gerekse destanlarda kadın tanrıçalığın varlığından söz edilmemiştir.

Evlilik ve Cinsiyet Ayrımcılığı;

Sümerlerde evin reisi kocadır ve evde söz sahibidir. Kadınlar evlendikten sonra erkekler gibi boşanma hakkına sahiptir. Boşanma hakkı erkeğe verilmiştir ancak kadınlar mahkemeye verebilir ve boşanma davası açabilirler. Boşandıktan sonra kadın erkekler gibi eşit haklara sahip olmayı ümit eder. Boşanma durumunda erkeğin tazminat ödemesi gerekmektedir. Sümerlerde tek kadınla evlilik (monogami) esastır. Ancak çoklu evlilik (poligami) veya çok karılılık (poligini) sık görüldüğü düşüncesi de vardır. Asurlularda belli bir dönem iki kadınla evlilik söz konusu olmuştur. Bunun

nedeni Asurlu tüccarların evlerinden uzun bir zaman ayrı kalmasıdır. Asurlularda Sümerlilerde olduğu gibi kadının boşanma hakkı vardır ve boşanma durumunda nafaka şartı vardır. Evlilik müesseselerinde kadın ve erkek eşit haklara sahiptir ve boşanma durumunda mallar eşit paylaşılır. Babil İmparatorluğu'nda tek kadınla evlilik esas alınırken bazı durumlarda birden fazla kadın ile evlilik mümkündür. Belli şartları olmasına rağmen kölelerin birbiri ile evlenmeleri yasal olarak görülür. Hür bir kadın ile köle evlenebilir. Atina'da evlilikler daha çok erkekler tarafından düzenlenmiştir. Boşanma mümkün fakat kadın boşanma için dava açamaz. Ancak erkeğin dava açması gerekir. Çocuklar babanın mülkiyetindedir ve boşanma durumunda çocuklar babaya aittir. Perslerde iki tür evlilikten söz edilir. Bunlar; baldız evliliği (sorarat) ve çok kadın ile evliliğidir. Yunanlılarda ve Perslerde erken yaştaki evliliklerden dolayı kız ve erkek çocuklarının eşitliğinden söz edilememektedir. Büyük İskender döneminde dinamik-kozmopolit bir kültür için dokuz veya on bin kişi yabancı kadınlar ile toplu olarak evlendirilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde erken yaşta evlilikler yaşanmıştır. On dört yaş evlilik için uygun bir yaş olarak alınmıştır. Evlilik yaşı yasalara göre on iki olarak belirlenmiştir. Roma toplumunda erkek çocuklar daha değerli görülmüştür. Bu Romalıların kız ve erkek çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığı yaptığını ispatlamaktadır. Bizans döneminde evlilik düzenlemeleri Ekloga medeni hukuk yasasına göre belirlenmiştir.

İslamiyet öncesinde aile evlilik ile oluşur. Evlilik toplumsal bir görevdir. Eski Türklerde kadınlar boşanma hakkına sahiptir. Eski Türk inancında aileyi bir arada tutan kadındır ve evli kadın olarak ifadelere rastlanmaktadır. Yenisey Yazıtları'nda kelin (gelin) ifadesinin yer alması evliliğin kadına bir özellik veya statü kazandırdığı şeklinde yorumlanabilir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un iki kız ile evliliği anlatılmaktadır. Destanda evlilik ile ilgili bilgilerin detaylarına ulaşılamamıştır. İslami devir Türk destanlarında esas olan monogami yani tek kadın ile evliliğidir. Yalnızca çok zor durumlarda birden fazla kadın ile evlilik söz konusu olmuştur. Kutadgu Bilig'de kadın rolleri ile birlikte düşünülmüştür. Evlenen kadına gelin denilmiş, eserde gelin kavramının öneminden bahsedilmiş fakat evlilik detayları verilmemiştir. Ayrıca eserde boşanma konusu hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Divan-ı Lüğati't Türk'te ise kadınlar farklı isimlerle anılmıştır. Selçuklular dönemine geldiğinde bazı durumlarda çıkar evliliğinden bahsedilebilir. Orta Asya ve Anadolu'da eski Türklerde kız ve erkek çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığının olmadığı ve çocukların doğuştan eşitliği söz konusu olmuştur.

Kadının anne rolü;

Kadınların anne olmalarından doğan bir ayrıcalık ilkel toplumlarda da kendini göstermiştir. Kadın soyun devamlılığını sağladığı için soyun anadan geçtiği düşüncesi hâkimdir. Toplumsal yaşam ana hukukuna göre belirlenmiştir. Neolitik dönemde kadınlar doğurganlığı sebebiyle kutsallaştırılmıştır. Sümerlere geldiğinde

doğuran kadının önemli bir yeri vardır. Anne olan kadın, köle olsa bile bazı haklara sahip olmuştur. Kadının doğurgan olmaması, ikinci bir evliliğin gerekçesi olmuştur. Asurlularda boşanma söz konusu olduğunda anne çocuklar üzerinde söz sahibidir. Babil İmparatorluğu'nda kadının anne olmasından dolayı değil ama aile olmasından dolayı düzenlenmiş kanunlara rastlanmıştır. Hititlerde yine Babil'de olduğu gibi aile düşüncesi vardır. Çocuğu olan kadın aileyi oluşturmaktadır. Urartular da kadının doğurganlığı veya anne olmasından doğan bir ayrım söz konusu değilken Friglerde Kibele anlayışı kadınların doğurganlığını simgelemesi, anne olmanın Friglerin kendi içerisindeki önemini gösterir. Yunan mitolojisinde Kibele kültürünün önemli bir yeri vardır. Kibele'nin tanrıların annesi olduğu düşüncesi hâkimdir. Perslerde, Frigler ve Yunan mitolojisinde olduğu gibi Kibele inancından yola çıkarak doğurganlığın öneminden bahsedebiliriz. Büyük İskender döneminde anne rolünün önemi, İskender'in annesinin anlatmış olduğu hikâyelerden etkilendiği düşüncesinden ileri gelmektedir. Roma ve Bizans döneminde kadının doğurganlık yeteneği kazanmadan evlendirilmesi söz konusudur.

Eski Türklerde kadın anne olduktan sonra çeşitli haklara sahip olur. Eski Türk inancına göre kadın kutsaldır. Çünkü kadın üretir, doğurur ve aileyi bir arada tutar. Kadınların doğurgan olması ve anneliği her şeyden üstün tutulmuştur. Aileyi kuranın kadın olduğu düşüncesi vardır. Güçlü annelerin, mutlu aileleri; mutlu ailelerin, güçlü toplumlara oluşturduğu inancı hâkimdir. Yazıtlarda annelik ve kadının üretkenliği bazen bir tanrıça ile ilişkilendirilmiş bazen de bir kelime ile belirtilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda ve diğer destanlarda anne olmanın önemli bir yeri vardır. Kutadgu Bilig'de ve Divan-ı Lügati't Türk'te kadınlar görevleriyle anıldıkları için bu eserlerde anne kavramının var olduğunu söyleyebiliyoruz. Selçuklu döneminde anne olmak önemli görülmüştür.

Boşanma ve miras;

Sümerlerde boşanma durumunda erkeğin kadına vermesi gereken bir tazminat söz konusu olduğu için miras konusuna değinildiğini düşündürmektedir. Bu durum Asurlularda çok daha farklıdır. Çünkü Asurlular vasiyetname düzenmişler ve hanımları ile rahibe kızlarına mirasçılarında daha çok pay vermişlerdir. Ayrıca boşandıktan sonra yine Sümerlerde olduğu gibi tazminat söz konusudur. Babil'de ise kadınların kendilerinin de para kazanabildikleri görülmektedir. Miras konusunda Hititlere gelindiğinde ilk zamanlarında kraldan sonra kız kardeşinin oğlunun tahta geçmesinin özünde kız kardeş tarafına bırakılan bir miras olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Atina'da durum çok daha farklıdır. Kadınlar miras sahibi olabilirler fakat arazi satın alamaz ve satamazlar. Eğer bir araziye sahip olmuşlarsa bu arazinin yönetimi erkeğe verilmiştir. Roma döneminde kadınlara az değer verildiği için kadın çok fazla haklara sahip olmamıştır. Fakat Bizans döneminde kadınların kendi

paralarını kazanmaları mümkündür. Ayrıca Ekloga'ya göre kadının evlenmeden önce sahip olduğu tüm hediyeler ve çeyiz kadının malı olarak sayılmaktadır.

Eski Türklerde miras konusunda kadın-erkek arasında bir ayırım söz konusu değildir. Kadın anne olduktan sonra sahip oldukları tüm varlık kadın ve erkeğin ortak malıdır ve kadının mallar üzerinde tasarruf hakkı bulunur. Yazıtlarda da yine kadının toplumda yüceltilmesi ve erkekler ile eşit görülmesi söz konusu olmuştur. Boşanma konusundan bahsedilmemiştir. Destanlarda bu durum biraz daha farklıdır. Çünkü kadın önemli olarak görülür ancak yalnızca kocasına fikir verebilir. İslami devir Türk destanlarında ise kadınlara saygıdan ve önemden bahsedilmiştir. Destanlarda kadına özenle bakıldığından miras konusunda da eşitlik olabileceği veya kadına bırakılan payın fazla olabileceği düşünülebilir. Kutadgu Bilig'de dul kalma yalnızca eşi ölen kadına verilen bir isim olarak belirtilmiştir. Selçuklular döneminde ise kadınlar erkekler gibi her işi yaptıkları için miras konusunda da yine eşitliğin var olduğunu bazı dönemlerde eşlerin ölümünden sonra yönetimi kadınların devralmasından dolayı söyleyebiliriz.

Güzellik ve eğlence;

Güzellik ve eğlence bakımından kadınlar ele alındığında Friglerde Kibe'nin aynı zamanda Afrodit olarak anılması ana tanrıçanın güzelliği ve Friglerin güzellik anlayışı ile ilgili olabilir. Yunan şehirlerinden birinin (Sinope) profil olarak kadına benzemesi ve şehrin adını alması Yunanlıların güzellik anlayışı ile ilgilidir. Ayrıca Antik Yunan'da kadınların kendi eğlencelerini düzenleyebiliyor olması kadınların kendilerinin eğlence anlayışlarının var olduğunu göstermektedir. Roma ve Bizans döneminde kadın pandomim oyunculuğu gibi sahne sanatlarında aktif rol almıştır. Güzellik bakımından değerlendirildiğinde Bizanslı kadınlar yerel bir güzelliğe ve cazibeye sahiptirler.

Eski Türklerde kadınlar güzelliklerinden daha çok görevleriyle birlikte anılmıştır. Güzellik Kutadgu Bilig'de gelin ile ilişkilendirilmiştir. İslami devir destanlarda kadının güzelliği ile ilgili olarak destanlardan birinde güzellik tanımı ışığa benzetilerek yapılmıştır. Selçuklularda kadın eğlence sahnelerinde tasvir edilmiştir. Türklerde kadının eğlence aracı olarak görüldüğüne dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Sonuç

Kadın ilkel toplumlarda değer görmüş, ailenin oluşturulmasında ve bir araya getirilmesinde önemli rol oynamıştır. İlk zamanlarda anaerkil bir yapının varlığından söz edilebilir. Ancak ilkel toplumlarda anaerkil yapı zamanla değişmiş ve yerini ataerkil bir yapıya bırakmıştır. Mezopotamya uygarlıkları döneminden Bizans dönemine kadar geçen süreçte kadının toplumdaki yeri giderek zayıflamıştır. Fakat bu durum Orta Asya ve Anadolu'ya gelindiğinde değişmiş gerek inançlar gerek toplum yapısındaki değişimler kadının Selçuklu dönemine kadar olan süreçte yerinin güçlendirmiştir. Bu süreçte kadının yeri güçlenirken tamamen bir anaerkil yapının

varlığından söz edemiyoruz. Çünkü yine burada ataerkil bir yapıya geçiş söz konusudur. Yalnızca Şamanizm'in olduğu dönemde anaerkil bir yapının olduğuna dair bilgileri elde edebiliyoruz. Genel anlamda değerlendirdiğimizde Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu'nun anaerkil toplum yapısının izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu'da ilk zamanlarda anaerkil bir yapının zamanla erkeklerin savaş sanatlarını öğrenmeleri, at binmeleri gibi güç gerektiren işlerde üstünlük sağlamaları ile birlikte ataerkil bir toplum yapısına geçiş yapılmıştır. Toplumlar kadının anne olmasından ve soyun devamlılığını sağlamasından doğan değeri, toplumdaki konumunu büyük ölçüde şekillendirmiştir. Mezopotamya'da kadının toplumdaki yerini belirleyen en belirgin özelliği anne olması ve üretkenliğidir. Orta Asya'da ve Anadolu'da kadının üretkenliğinin yanı sıra eşine destek olması ön plana çıkmıştır. Kadının konumu toplumların yapısına göre ve yaşadıkları döneme göre farklılıklar göstermiştir. Mezopotamya, Orta Asya ve Anadolu'da kadının yok sayıldığı, kadının içerisinde olmadığı bir toplum yapısı ile karşılaşmamıştır. Kadın bazen ön planda bezen geri planda ama hep var olmuştur. Gelecek çalışmalarda toplumlar ayrı ayrı ele alınarak birbirleriyle karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca Mezopotamya veya Orta Asya tek başına ele alınarak kadının konumu incelenebilir.

KAYNAKLAR

Akarpınar, R. B. (2000). Anadolu'da Çok Tanrılı Dinler Döneminde Görülen Bereket Törenleri. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 178-184.

Akdemir, A. Karaoğlu, A. ve Karakaş, G. (2006). "Çift Terapisi". *Psychiatry in Türkiye*, 8(2), 122-128.

Altuncu, A. (2004). Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 118-142.

Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 1-33.

Anıl, Y. A. (2004). Kutadgu Bilig'de Kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1-9.

Arslan, Y. (2010). *Perslerin Yönetim Politikası*. Yayınlanmamış yüksek lisan tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi,

Ayan, D. (2011). "Öğ"den "Anne"ye: Türkçe Söz Varlığı Anne. *Aile ve Toplum Eğitim- Kültür ve Araştırma Derneği*, 7(26), 111-116.

Aydemir, A. (2012). Divanü Lugati't Türk'te Aşk ve Cinsellik Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(2), 15-41.

Aydemir, A. (2012). “Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'e Göre ‘Saç-Sakal’ Kültürü Üzerine”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 329-350.

Ayvazoğlu, A. Kırmızı, H. ve Köse, İ. (2008). *Pratik Anadolu Rehberi*. Ankara: Detay Yayıncılık (1. Baskı),

Bars, M. E. (2014). Ak Kağan Destanında Kadın Tipi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(3), 94-111.

Bektaş, E. (2013). *Avrasya'dan Trakya'ya*. Edirne: Ceren Yayıncılık (1. Baskı).

Bogh, B. (2007). The Phrygian Background of Kybele. *Numen*, 54, 304-339.

Bozkurt, G. (1981). Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(38), 65-103.

Burton, J. (1998). Women's Commensality in the Ancient Greek World. *The Classical Association*, 45(2), 143-165.

Can, Ş. (2015). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık (13. Baskı).

Charlesworth, P. M. (1938). Some Vassal Queens. *The Classical Review*, 52(5), 188-189.

Clark, G. (1981). Roman Women. *Greece & Rome*, 28(2), 193-212.

Çığ, M. İ. (2006). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Davletov, B. T. (2004). Türklerinin Geleneksel Kamlık İnancı Bağlamında Kadın Haklarına Bakış. *Türk Dünyası İnsan Hakları Derneği Bülteni*, 1(1), 5-6.

Demir, F. A. ve Çomak A. N. (2009). Şaman ve Türk Dünyası Kitap Tanıtımı. *Bağlam Yayınları*, 227-235.

- Dikmen, M. (1983). *İslam'da Kadın Hakları*. İstanbul: Cihan Yayıncılık.
- Dowty, N. (1972). To Be a Woman in Israel. *The School Review*, 80(2), 319-332.
- Döğüş, S. (2015). Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teskilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 127-150.
- Duran, H. (2004). Burla Hatun'dan Terken Hatun'a. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1-10.
- El-Cheikh, M. N. (1997). Describing the Other to Get at the Self: Byzantine Women in Arabic Sources (8th-11th Centuries). *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 40(2), 239-250.
- Erdoğan, E. (2015). İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Önyasya'nın Kadın Yöneticileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 15-26.
- Erden, F. Tufan, M. ve Özus, E. E. (2014). Denizli Tavas İlçesi Geleneksel Kadın Kıyafetleri. *International Journal of Science Culture and Sport*, 1, 469-486.
- Erdem, K. B. ve Sayılğan, B. Ö. (2011), Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının "Avatar" Filmi Bağlamında İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 99-120.
- Ersoy, R. (2007), Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de "Ebelik" Kurumu'na Dönüşüm. *Türkbilig*, 13, 60-71.
- Feyzioğlu, N. (2005), Geçiş Döneminin Kutadgu Bilig'deki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 151-164.
- Gülmez, D. (2011). *Ortaçağ'da Kadın Örgütleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hanfmann, M. A. G. ve Waldbaum, C. J. (1969). KYBEBE and ARTEMIS: Two Anatolian Goddesses at Sardis. *Archaeological Institute of America*, 22(4), 264-269.
- Harris, V. W. (1994). Child-Exposure in the Roman Empire. *The Journal of Roman Studies*, 84, 1-22.

Harrison, M. C. (1982). Persian Names on Coins of Northern Anatolia. *Journal of Near Eastern Studies*, 41(3), 181-194.

İzgi, B. B. ve Akdeniz, S. (2011). Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor?. *Anadolu International Conference in Economics II*, 15(17), 1-26.

İzgi, C. M. (2012). Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış. *Lokman Hekim Journal*, 2(1), 31-38.

Kalkan, M. (1996). Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi. *Türk Kültürü*, Sayı 393, 11-18.

Kapusuzoğlu, G. (2015), Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çerçevesinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri. *TAD*, 34(58), 507-522.

Karasu, C. (2006). Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3) (Arkeoloji Özel Sayısı), 45-66.

Kaya, M. (2002). Türk Halk Anlatılarında Kadın. *Toplumbilim*. 15, 49-54.

Kılıç, Y. ve Mutlu, A. S. (2013). Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar. *Turkish Studies*, 8(7), 283-292.

Kıyar, N. (2012). Kybele'nin Sanat Nesnesi Olarak Kullanımı. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(6), 355-371.

Konyar, E. (2011). Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe (A. M. Darga). *Demir Çağı'nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (2. Baskı),

Kramer, S. N. (2001.), Çev. H. Koyukan. *Sümer Mitolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi (1. Baskı).

Köksel, B. (2011). Orhon Yazıtları'nda Kadın. *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 6 (2), 331-341.

Kuyaksil, A. (2009). Türk Anayasalarında Kadın hakları ve Gelişimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 328-352.

Küntay, E. ve Çokar, M. (2007), *Ticari Seks Medya Dosyası*. İstanbul: CETAD.

Legge, F. (1917). "The Most Ancient Goddess Cybele". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 695-714.

Loman, P. (2004). No Woman No War: Women's Participation in Ancient Greek Warfare. *The Classical Association*, 51(1), 34-54.

Mandacı, E. (2015). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Aile Hukukunda Kadın (MÖ.1950-1750). *Journal of History Studies*, 7(1), 81-94.

Mandaloğlu, M. (2013). İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 133-159.

Meral, A. (2015). *Kısa Dünya Tarihi*. İstanbul: YüzakıYayıncılık (2. Baskı).

Memiş, E. (1993)ç Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19-35.

Muhammethacı, K. (1997). Efsane ve Rivayetlerde Tasvir Edilen Kadın Tipleri Üzerine. *Sincan Üniversitesi İlmî Dergisi*, 1, 713-719.

Mutlu, S. Ö. (2014). 1923 Öncesi Dönemde Türk Kadını. *Aydınlanma 1923*, 57-64.

Nutku, Ö. (2010). Kadın ve Sanat. *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 7, 137-141.

Öney, G. (2008), Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın. *Sanat Tarihi Dergisi*, 17(1), 55-75.

Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 200, 1971.

Öz, E. (2015). Çivi Yazılı Belgelere Göre Mezopotamya'da Sütannelik Hizmeti, Sütanne Olarak Qadistum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması. *Turkish Studies*, 10(13), 235-248.

Özcan, F. (2015). Grek Mitolojisi ve Sanatında Kadına İlişkin Davranış Modellerinin Yansıtılışı. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 75-100.

Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I-Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri. *A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 205-224.

Özsoy, İ. (2005). Kadın Hakları Tarihine Bir Bakış. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(26), 1-20.

Öztürk, Z. A. (2016). Antik Çağın Işığında Helenistik Sanatın Sosyolojik İncelemesi. *ulakbilge*, 4(8), 299-324.

Roberts, J. M. (2014). Çev. Mehmet T. Akad. *Kısa Dünya Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları (1. Baskı).

Sıvacıoğlu, M. (1991). Avrupa Topluluğunda Kadın-Erkek Eşitliği ve Bunun Türk Mevzuatı ile Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *Aile Hukuku*, 1(1), 1-5.

Sümer, G. (2007). *Anadolu'da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Şahin, H. A. ve Hasdemir, K. H. (2015). Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı. *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38 (1), 143-156.

Şen, S. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 123-128.

Talbot, A. M. (1998). Women's Space in Byzantine Monasteries. *Dumbarton Oaks Papers*, 52, 113-127.

Tekin, B. (2009). *Kadın Dindarlığına Sosyolojik Bir Bakış (Hacılar Örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Tekin, B. B. (2014). Selçuklu Kültüründe Kadının Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 9(10), 991-1008.

Tellioğlu, İ. (2016). İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 209-224.

Terzi, A. (2012). Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 17-24.

Tozan, M. (2008). Antik Çağda Seyahat/Lionel Casson. *Tarih Okulu*, 1, 129-136.

Türkmen, F. (2011). Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları. *Bilig*, 245-256.

Useev, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı. *Dil Araştırmaları*, 11, 57-66.

Vassileva, M. (2001). Further Considerations on the Cult of Kybele. *Anatolian Studies*, 51, 51-63.

Vural, G. F. (2016). Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın Müzisyenler. *ZfWT*, 8(2), 81-104.

Yamaner, O. (2012). Bizans İkonakırcılığı Üzerine Bir İnceleme: III. Leon ve İkonakırcılık. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-10.

Yavaş, A. (2010). Anadolu Selçuklu Banilerinin Politik Yaşamlarıyla Mimari Faaliyetleri Arasındaki İlişkiler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 409-417.

Yiğitpaşa, N. T. (2010). Mitolojik ve Figüratif Açından Beyoğlu Çiçek Pasajı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 203-219.

Wider, K. (1986). Women Philosophers in the Ancient Greek World: Donning the Mantle. *Wiley on behalf of Hypatia*, 1(1), 21-62.

Willner, D. (1982). The Oedipus Complex, Antigone, and Electra: The Woman as Hero and Victim. *American Anthropological Association*, 84(1), 58-78.

Zabin, S. (1996). "Iudeae benemerenti": Towards a Study of Jewish Women in the Western Roman Empire. *Phoenix*, 50(3/4), 262-282.